

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 4. god. 1897.)

XI. Cetinska županija.

Jedna od davnijih županija spomenutih u X. vieku od Const. Porf. jest Tzentzena, Zentena, Centena, Zetina, hrvatski Cetina. Županija se sterala od planine Dinare do Mosora, zaokružena sa svih strana velikimi brdima i planinama: od iztoka Prolog, Kamešnica, od juga Mosor, od zapada Svilaja i Dinara a od sjevera Gnjat.

Između ovih planina stere se pitoma cetinska dolina, dugo polje od vrela Cetine do Trilja, posred kojega teče rieka Cetina od sjevero-zapada k jugu i kod Omiša izliva se u more. Plodna župa bila dobro napučena i u njoj s jedne i druge strane sela poredana i pogradjeni gospodski gradovi. Medjašila je sa župami: od iztoka livanjskom i imotskom, od juga primorskom, poljičkom i zminjskom, od zapada kninskom, a od sjevera psetskom. — Listine spominju župane: *Dragomir iupanus de Cetina* god. 1069. (Rački: Mon. VII. 74) za kralja P. Krešimira, i god. 1078. za kralja D. Zvonimira *Pribini comitis Cetinensis* (Rački. Mon. VII. 106.) kada kralj darova desetine ove županije Lovri spljetskom prabiskupu = *iuppam eam quam Centenam ajunt*.

Prof. Brašnić u Izvještaju gimnazije u Vinkovcih 1878/9 na br. 25. s. 15 ubraja županiju Zatinjsku i njezina župana *Vlcina zatinscico*. (Rački. Mon. VII. 82.) Ako se još od kuda ne zna za tu županiju, mi bismo sudili, da i tuj bijaše župan cetinski, te pogrešno zapisano *zatinscico* mjesto *zetinscico* — cetinski.

Kasnijih doba bijaše župa kneza Domalda, kojemu je 1210. g. pokloni kralj Andrija II., pa knezova Nelipića i (od god. 1435.) Talovićâ.

Kad su Turci zaposjeli Bosnu, onda su sustopice navaljivali na susjednu Cetinu, plienili, palili i sužnje odvodili, dokle ju u prvoj polovici XVI. vieka (1536. god.) svu zaposjednuli.

Je li Cetina imala svoj glavni grad toga imena sa sielom županijske vlasti? cijenimo da nije. Vidi Viestnik hrvat. arkeolog. društva 1884. br. 3, 4. Prilično da se zvala po rieci kao Pliva i Lika¹.

Gradovi.

1. *Vrlika — Verhrica — Verhrecia*. Sa zapadne strane današnjeg varoša Vrlike diže se klisurasta glavica a u vrh klisurâ sagradjen je stari hrvatski grad sa oblom kulom visokim dvoranama, opasan jakom i visokom ogradom. Gradina je još cjelokupa, samo joj je do polovice razrovana oblakula. Spominje se god. 1105. u odredi spljetskoga crkovnoga sabora uz ostale župe kninske biskupije *Verchrecam*. (Cod. Dipl. II. 131.) Cijenimo, da to bijaše glavni grad županije Cetine, je jer bio sielo crkovne vlasti Nadpopa i sielo rotnoga suda. Spominje se u nagodbi kralja Sigizmunda s Mletčani god. 1433. Grad zapušten od kralja bez branioca zauzeše Turci na početku XVI. vieka i održaše do god. 1688. Opet uniđoše god. 1715. al za kratko. Od onda zapušten vrieme ga bez prestanka ruši i obara.

2. *Prozor*. U listinah spominje se grad Prozor, što ga godine 1406. potvrdi kralj Ladislav bosanskomu vojvodi Hervoji povjerivši mu svu župu vrličku. Danas toga grada nigdje spomena niti biljega nejma, izvan ako se u to vrieme nije tako zvao tvrdi grad Glavaš, pošto za davnija vremena o njem neima spomena.

3. *Glavaš*. Pri izvoru rieke Cetine na istočnom obromku planine Dinare u vrličkoj občini, na krševitu grebenu nad selom Podglavaš stoji cjelokupa stara gradina *Glavaš* sa oblom kulom, visokim kućama i jakom ogradom, sasvim sličan starom gradu Vrlike. Pratila ga kao i ostale gradove nesrećaturske robije i osvojenja, dokle ga po karlovačkom miru ostaviše Turci, pa Mletčani malo kašnje zapustiše².

4. *Potravlje — Potravnik, Travnik-Potravnice*. U sadanjem selu Potravlju sinjske občine, pri istočnom obromku planine Svilaje diže se obalhumac i na njem sidi stari grad zaokružen jakom ogradom, koji je spomenut u nagodbi god. 1433. Sigizmunda kralja sa Mletčani. Turci ga zaposjedoše kad i Sinj god. 1536. i održaše do god. 1688., a Mletčani kao suvišna zapustiše. Kako je blizu kuća Kotromanovića i Vindušića, tako ga zovu Kotromanovića i Vindušića gradina. O njem je obširno pisao prof. Matas u Viestniku hrv. arkeol. društva god 1882. Br. 3. s. 33.

¹ Naš predsjednik u razpravi „Starohrvatsko groblje za crkvom S. Spasa na Cetini“ („Star. Prosvj.“ God. I. Br. 4 str. 228—230) iztiče dosta vjerojatno mnenje, da je sielo cetinske županije moglo biti u starohrvatskom gradu „Glavašu“ na podnožju Dinare planine 2½ km. od razvaljene crkve S. Spasa. Op. ured.

² Vidi njegov opis i slike u razpravi našega predsjednika O. Maruna „Starohrvatsko groblje i crkva S. Spasa u Cetini“ („Starohrvatska Prosvjeta“. God. I. Br. 4 str. 226—229).

5. *Sinj* — *Syn* — *Sfinga* — *Isfigna*. Nad današnjim varošom Sinjem podiže se strmo brdo, na vrhu klisurasto i po vrh klisura strmih sagrađen je velik i tvrd grad Sinj. Spadaše na hrvatske bane, dokle na početku XVI. vieka Cetina zapuštena i od Turaka opustošena, tvrdi gradovi ostali bez branioca. God. 1536. Turci zaposjedoše Sinj i održaše do god. 1686. Kasnije Turci pokušaše ga preuzeti al uzalud, i najzad u kolovozu god. 1715. bijahu junački odbiveni. Mletčani još bolje grad utvrdiše i održaše do pada skupno vlade, ali vrlo oštećen od čestih potresa, zapušten je i vrlo razrovan.

6. *Stolac*. U selu Lučani sinjske občine izmedju sela Potravlja i Sinja leže na oblu briegu sgmilane ruševine starih utvrda, koje zovu *Gradina*. Prof. Milinović cieni, da tute bijaše stari gradac *castrum Stolaz in Cetina*, kog spominju stare listine god. 1078. (Rački Mon. VII, 114.) i kralja Kolomana 1103. *Villam Stolaz in Cetina*. (Cod. Dipl. II. 8.) U selu Lučanih Vojvoda Hervoja kod crkve Sv. Luke napisao jednu darovnicu 1393.

7. *Vir*. S lijeve strane rieke Cetine, na iztok Sinja, iznad sela Otoka u sinjskoj občini, diže se velik brieg na podnožju planine Kamešnice i na tom briegu stajaše grad Vir često spomenut od Sanuda u njegovim uspomnama. God. 1536. Turci ga zaposjedoše i kao suvišna zapustiše. Još mu preostaju podrumi i razrované ograde, koje sad nazivlju *Manastirina* a dolina pod briegom održa ime *Zavirje*. Kada spominjemo, da su Turci god. 1536. zaposjeli Sinj i ostale tvrdjave u Cetini, označujemo doba kad su stalno u Cetini se namjestili. Još god. 1508. gradovi ostadoše bez straža i bez zapovjednika. Turci su dolazili, kako povieđa M. Sanudo, i odlazili bez da su gradove zapremali; ali od god. 1536. stalno ostadoše i po tursku krajinu urediše.

8. *Brez*. U sinjskom polju bijaše grad Brez, što ga spominje listina kralja Ljudevitau XV. vieku. Njemu ga povratio Vladislava udovica Nelipića = *libere ressignavit et castrum signense Brez cum pertinentiis in Cetina*; te joj opet povraća: *item Brezovo in poglie* („Bulletino di archeol. e storia“. 1881. IV. 86.) Danas se ne zna zato mjesto, al cijenimo, da mogaše biti na jug od Kukuzova klanca, gdje se na vrh briega nad poljem vide silne gomile razrušenih utvrda.

XII. Poljička županija.

Županija poljička nije označena od Constant. Porf., ali nalazimo njezine župane uz ostale potpisane na kraljskim poveljam i darovnicam: god. 1070. *Dalizo poliscicoteste*. (Rački, Mon. VII. 82.) *Uisono polstico*. god. 1076. (Rački, Mon. VII. 113.) *Uratina polstici*. god. 1088. (Rački, Mon. VII. 149.) Županija se sterala u slici poluotoka okolo brda Mosora, opasana riekom Cetinom sa iztoka i juga od Trilja do Omiša; za jugo-zapada oblievena morom od Omiša do Stobreča i od Stobreča na zapadu rječicom

Zrnovicom do Klisa. Županije joj stale: od iztoka Imotska, od juga Mokra ili Makarska, od zapada kliška¹, od sjevera cetinska².

Na saboru u Križevcima, kada Hrvati primiše Kolomana — 1102. — za svoga kralja, između predstavnika i zastupnika glavnih plemena nadje se i Pribislav de genere Politchorum, (Cod. Dip. II. 4.) knezovi Kačići dugo su tamo vladali, pa i Šubići; kasnije hrvatski bani i slavni Nelipići.

Svu župu zaprema krševita planina Mosor, u listini kralja Kolomana 1103. *Mosori cumtoto monte magno Politi.* (Cod. Dipl. II. 8.) Poljica se diele na tri kraja: *Gornja* na sjever Mosoru, *Srednja* s južnoga mosorskoga podnožja, i *Donja*, ili primorje uz morsku obalu, od Omiša do Žrnovice. Poljička župa kako u stara vremena, tako i sada, napućena od samih Hrvata, nikad se među njih ne umješa strani svijet koga drugoga roda; svedjerno su sačinjali posebnu nezavisnu općinu, koja se vladala po svojih zakonih *Statuta*, i ako veće krat primorana plaćati danjak Turcima i Mletčaninim. Poljička sela od hiljade godina spominju se u listinam hrvatskih kraljeva. Tugari su spomenuti u listini velikoga župana Trpimira god. 852., pa i druga sela. (Cod. Dipl. I. 46.)³

¹ U poljičkomu statutu (M. Mesić u Arkiyu za povj. jugosl. Knj. V, str. 309) ovako su za god. 1482. označene granice poljičke županije: „od zapadi od mora, gdi stecae se rika Žrnovnica, uz brdo prvo Stojeni Kamin, pod Kaminom uprav k moru, a gori uz riku vrilo Žrnovnice, uprav Pećica, granica na Ošlji Rt, granica voda Sedrenik, peć u Krivica, granica Kučića, granica u Konevodu, granica Trnova Kamenica, granica Obišeni Dub, kod nega je granica Vladavića dubrava, brdo Samolek, Mali Konačnik, Cetina pod Gardun, pak niz Cetinu uprav izpod sela Čaporić, izpod sela Uglani, niz Cetinu ali posrid rike u blato od Radobile, niz riku pod Kreševo pod selo Katune, sve niz riku u Perućicu, pod grad Zadvarje, niz riku pod Slime, u Kućice, niz riku pod Kunak tiski kameni, niz riku pod Miric Viseć medviju, niz riku prid grad Omiš, pake u more, a niz more do Stobreča ali do u riku Žrnovnicu“.

Op. Ured.

² I zar stobrečka.

Op. Ured.

³ Prof. V. Klaić još ovo piše o poljičkoj povjesti: „I u 12. stoljeću, za prvih vladara Arpadovića, često je spomena župi Poljičkoj. Poljičkom župom upravljao je tada za cijelo moćno pleme Kačića, koji su imali prostranih posjeda u planini Mosorskoj, te koji su se s nadbiskupom spljetskim (Rajnerijem g. 1180. Kuk., Cod. dipl. II str. 112—113. Op. Ured.) bili zavadili radi posjeda u selu Srinjinah (in villa Serengene). Poljičani sudjelovali su to doba kod svih poduzeća Kačića. Već tada dielilo se je pučanstvo poljičko na *plemiće* i *neplemiće* (terre de *nobilibus chroatensis et ignobilibus*). Godine 1239. umre neki Tolen, knez Poljica, (Tolen de Policia), koji za života svoga mnogo jada zadavao susjednim Mletčanom. Po njegovoj smrti, kad su Spljećani zapodjeli borbu sa Trogirom, nalazimo god. 1243. i 1244. Poljičane na strani Spljećana, te oni zajedno sa bosanskim banom Ninoslavom i drugimi protivnici kralja Bele pomažu protukraljevsku stranku. Nu dočim se je Spljet god. 1244. pokorio, Poljičani i nadalje ostadoše oporni vlasti kraljevoj. Godine dapače 1259. sklapaju Butko, ban primorski, i Vid knez vinodolski i modruški savez sa dalmatinskim obćinami Spljetom i Trogirom u tu svrhu, da se poduzme vojna na Poljičane, koji bijahu tada nevjerni kralju Beli IV. (cum infidelibus Polliganis dictae coronae). Obje se obćine tom prilikom obvezaše, da će svimi silami pomagati bana Butka, a osobito da neće bez njega sklapati posebna mira sa Poljičani. Pod konac 13. stoljeća zavladaše župom Poljičkom knezovi Šubići. Osobito knezu Mladenu II. Šubiću pokazao se Poljičani veoma skloni. Godine 1322., kada se bješe nanj diglo sve više plemstvo htvatsko i bosansko, pomagahu ga upravo Poljičani i Vlasi (auxilis Vlacorum et Policianorum), a nakon poraza nadje on utočište upravo u Poljicah (fugit Policiam).“

Po padu plemena Šubićeva u prekovlebitskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, tamna je povjest poljička. Za cijelo da su Poljica već u prvoj polovici 14. stoljeća spala pod Bosnu, a napose pod bana Kotromanića, koji bješe već prvih godina svoga vladanja pripojio Bosni zemlju humsku, zatim Makarsko primorje do Omiša, te je već god. 1329. uznemirivao istu Korčulu. Nema skoro sumnje, da su Poljica

Poljičani nisu imali župnih varoša, niti tvrdih gradova; po sred županije, pred crkvom Sv. Jurja u Gradcu držali svoje skupštine, razpravljali o uredbi puka i pravdu dielili. Vrleti i klisure Mosora bile najbolja tvrdjava i obrana u pogibli.

God. 1806. Francuzi razmetnuše kneževinu i razdieliše na obalne tri občine.

Gradovi.

1. *Nutijak*. Jedini tvrdi grad u Poljicim bijaše Nutijak sa sjeverne strane Mosora uz rieku Cetinu s desne strane prama selu Čaporicam niže Trilja. Sagradjen je po obliku starih hrvatskih gradova, na klisurastu grebenu s oblom kulom i visokom ogradom. Još je cjelokup. Taj grad bijaše gospodštine Brodarića kod Trilja s desne strane rieke Cetine, koju su kralji darivali. Posljednji gospodar god. 1488. bijaše slavni vitez Vojvoda Žarko Dražoević do g. 1508. Kako je Žarko stao na obranu zemlje medju Cetinom i Krkom, a Turci često puta prodirali, osobito u Cetinu, da mu ga dušmani ne osvoje, već krat nudio ga Mletčanin, kako bilježi M. Sanudo u svojim uspomenam; ali jer daleko od mora, nisu za nj marili, te po smrti Žarkinoj ostade zapušten; Turci ga uzeše i zapustiše g. 1536. kao i ostale po Cetini.

i za kralja Stjepana Tvrtka pripadala bosanskoj državi. Po smrti Tvrtkovoju vladaše Poljicom vojvoda i kasnije herceg Hrvoje, kojega 1416. nasliedi njegov šurjak, Ivaniš Nelipić, knez cetinski, kliški i omiški. Oko god. 1420. nastojaše opet bosanski kralj Tvrtko II. Tvrtković, da pokori Poljičane (*Polizanos*), pa zato željaše početkom iste godine sklopiti savez toli proti Poljičanom, koli proti cetinskomu knezu Nelipiću. Dogovaranje o tom potraje sve do god. 1422., kadno se složiše u savez proti Ivanišu uz pogodbu, da od posjeda i gradova Ivanišu oduzetih imade zapasti Mletke Klis i Omiš, dočim bi gorski predjeli Poljica (montanea Polizanorum) spali pod Bosnu, ako bi to kralj Tvrtko II. baš zahtievao. U ratu, koji je doskora zatim buknuo, iznevjeriše se Poljičani Ivanišu, te odlučise na svoju ruku sklopiti mir sa Mletčani. Ovi u to ime dozvoliše dne 2. listopada g. 1422. šibenskomu knezu Nikoli Maripetru, da počme sa Poljičani ugovarati o miru uz pogodbu, da vrate što su dosele oteli mletačkih zemalja i da u buduće živu u dobru miru i susjedstvu sa mletačkimi podanici. Nu do ovoga mira ipak ne dodje, a već sljedeće god. 1423. nalazimo Poljica u rukama velikoga vojvode bosanskoga Sandalja Hranića, koji je svoju vlast bio razširio sve do medje kotara spljetskoga. Nu ni pod vlasti Sandaljevom ne mirovahu Poljičani, već udarahu na posjed mletački, a osobito na občinu spljetsku. Poljičani su gotovo „dnevice provaljivali na zemlje spljetske i nanosili štete Splječanom“ (*Polizienses quotidie invadunt et dannificant territoria et subditos nostros Spalati*); zato je i mletačka republika dne 7. srpnja g. 1424. naložila svojim upraviteljem u Zadru, da brane Splječane od Poljičana, a ujedno je i pisala vojevodi Sandalju, neka shodna odredi, da se Poljičani u buduće okane njihovih podanika. Sandalj nemogaše udovoljiti ovoj želji Mletčana, pošto je domala Poljica opet izgubio. Bješe mu ih naime natrag oteo Ivaniš Nelipić, te je već u srpnju g. 1425. svjetovao Sandalj Mletčane, da uzmu Poljica za se (*provinciam Polizensem*), uvidivši valjda, da ih ni on sam ni kralj bosanski ne bi mogli održati proti moćnomu tada knezu Ivanišu.

Kad je po smrti Ivaniša Nelipića god. 1435. postao nasljednikom njegovim Matko Talović, počeo se na novo za Poljica i Omiš otimati toli mletačka republika, koli kralj Tvrtko II. i njegov (skoro već samostalni) vojevoda Sandalj. Ovomu potonjemu uspije Poljica zauzeti, te se je sada Matko Talović kroz više godina trsio, kako bi stekao ljubav Mletčana te njihovom pomoći zadobio Poljica. Nu Mletčani nvjereni, da njihovomu tada Spljetu nema mira, dokle su goder Poljica u tudjoj vlasti, radili su radije na svoju korist. I tako se sgodi, da su mletačke čete provalile u Poljica, te je spljetski knez K. Marcello dne 29. siečnja god. 1444. mitom i grožnjami nanukao Poljičane, da su se dali pod mletačku zaštitu. Radoš Petrović i Ivan Grgurić ugovoriše kao Poljički poslanici pogodbu, po kojoj su Poljica priznala vrhovnu vlast Mletčana.

(Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati. II. str. 138—140).

(Nastavit će se.)